

Det jyske mål i Han herred og i Thy

Af friskolelærer JENS ROLIGHED.

Udtalebetegnelser.

Der gøres opmærksom på, at følgende udtalebetegnelser er benyttet for at lette læsningen af dialektordene: Lang lyd har dobbelt vokal, og lang medlyd har dobbelt lydtegn: rr. Stødet er angivet ved apostrof, og hvor det er nødvendigt at angive betoningen, er den betonede stavelse sat med kursiv. Den sidste lyd, som thyboerne har i ord som Thy og ti, lader sig vanskeligt skrive, den angives her ved ch. Enkelte af de jyske ord, der bruges både i Thy og Han herred, er omtalt i begge afsnit af artiklen.

I JOHAN HÜBNERS "fuldstændige geografi" fra 1749 fortælles, at Han herred ventelig har sit navn fra en hane. Hovedet, halsen og kraven er Vester Han herred, og bugen og halen er Øster Han herred.

Digteren M. A. Goldschmidt, der i 1865 rejste i Nordjylland og kom gennem byerne Fjerritslev, Klim og Thorup, fortæller i sin dagbog: "Vi kørte gennem storslået, bakket land, hvorfor også dette herred hedder Han herred, det høje (jfr. hanebjælke)".

Andre vil mene, at forbindelsen med ordet hane har en helt anden oprindelse: En hane kalder man på jysk en kok, så det er ikke den slags hane, herredsnavnet har forbindelse med. Nej, de gamle i Han herred kaldte et hjørne for en hane, "hanen af klædet", "hanen af bordet" eller "hahngården" (hjørnegården), som man endnu benævner en gård i en af landsbyerne. Derfor er dette ord knyttet til herrederne, for de er hver for sig et hjørne (hane) af landsdelene, de ligger imellem. "Vi bor midt imellem ulven og ræven", siger man i Han herred og hentyder dermed til den lille beskedne plads mellem Vendsyssel og Thy.

Men hvorledes det end forholder sig med navnet, så er Han herred landet med de høje bakker og de vide udsigter. Her omgav havet i stenalderen en række langstrakte øer og holme, hvoraf nogle nu har fået navne som: Fjerritsievøen, Klimøen, Thorupøerne, Vustøen og Bulbjergøen.

Ved egnens kridt- og limstensunderlag har der været en solid grundvold, der har bestået både i den tid, da store gårde med frugtbar jord gav god afgrøde, og den tid, da kampen måtte tages op mod klitternes vækst, om landet skulle bevares. På denne sunde jordbund bor et solidt og trofast folk, der vil værne om det, der er kærlighed værdi. De ved, at modersmålet (det jyske sprog) er hjertesproget, er det oprindelige, som der ikke må fares ilde med, hvis det skal gå slægten vel. Det må æres i lighed med, som Blicher siger: Læ wos ålti blyw ve de! Fåer sin båen ka kjennes ve!

Hanningerne holder af deres hjemstavn. En mand, der i mange år havde et kært opholdssted i Amerika, var fast bestemt på, at han de sidste år af sin levetid ville bo hjemme i Tømmerby på Hannæs, for der var ingen steder pænere i hele verden. Det var den egn, hvor det blev naturligt at sige over til Himmerland, op til Thy og ned til Vendsyssel. Og det er den plet, hvor der er mån om (lidt ved) at efterabe det fremmede, når man har så rig og skøn

en dialekt at være hør over (passe godt på), for der er visse ord, der slet ikke kan oversættes, uden de helt forandrer karakter. Siger man f. eks. en køn pige, så betyder det på hanningens sprog ikke, at hun er pæn eller smuk, men at hun er flink og let at omgås, og siger man om en, at han er en køn karl, så kan det betyde det helt modsatte.

I Vendsyssel har man tre køn. Siger man, der kommer jej, er det om en mand, siger man, der kommer jen, er det en pige, men siger man, der kommer jet, så véd man ikke, om det er en mand eller en kvinde. I Han herred kan man i visse egne have halvandet køn. Man siger en skovl og skovlen, en æbel og æbelen, ja fra Gøttrup (ved fjordsiden) og hen efter Birkelse til siges it æbel. Men der er steder, hvor man siger en gulv, men i stedet for gulven: gulve', og en glas, men glasse', en bord, men bestemt: borde'. Det bestemte kendeord har vel en levetid på ca. 1000 år; men i Han herred er der flere ord, man efter disse års forløb endnu ikke er nået frem til at benytte kendeordet til. Mest typisk er, at man siger om noget, der faldt på gulvet: "Det faldt da itj i haw". Eller når man vil fortælle, at man vil være hjemme: "A bliver da ved hus". Eller det hedder: hen ad jord, i nordside af stue, ved strand og på himmel.

Vil en hanning fortælle, at det har én sagt, siges der: "Det lued han da". En række "kerneord" fra dialekten er det godt at mindes. Hvirvelsyg kaldes hwælsig; undselig: fræworn; veltilpas og munter: klahwet; urolig og ængstelig: pellewilt; utilpas og forfrossen: skorken; uopmærksom eller langsomt fattende: uan'gin; et menneske, der har været svagt, men er blevet bedre, er nu helt krantes; én, der er en kræsenper, er nudden; én, man ikke synes om, er "en ulidele mennesk"; er man glad ved et menneske, kan det også hedde "en lidele jen"; én, der er modig og ikke ræd, er ikke saa knysen; et stort og tungt bevægeligt menneske eller et tykt, uhåndterligt træ kan da være så uawn'le; at være skikket til kaldes: at være wor'en til; en pige, der ikke er bange, er ikke kywst; én, der ikke kan blive færdig, kan ikke blive senneke til; én, der er øjeblikkelig trætt af arbejde, er fornåast; er han forpustet, er han så formægret; en gerrig mand er en, der ikke kan få nok lavet af sig selv og andre; men er han gerrig efter penge og gods, er han møgelgerrig; en pige, der er meget proper med sit arbejde og i huset, er så pre'tens; er hun meget påpasselig med sig selv, er hun så kne'tens med sig selv; et menneske, der står stille og lader meget uskyldig, men er godt med: han står lige så bitte num.

Om hanningernes forhold til arbejdet er der en bunke ord. At være i virksomhed er at være i amprons. Han går og måsler med det: deri kan ligge en ironisk ros. At gå og notle er et fint udtryk for arbejdsydelse af én, der kan sine ting og ikke ene for fortjenestens skyld gerne gør andre en tjeneste. Den, der går og piller, overkommer ikke så meget, men er "en pillehoved". Den, der går og proger, har det uordentligt omkring sig. Hvem det alt for store

arbejde går over hovedet, går og pøler i det. At bødle er at tage volds på arbejdet; at kånkle er højeste grad for arbejdet. Et uroligt og stærkt arbejde kan man gå og stronne med. Går man og klyner med det, går det i stykker. Ved havsiden bruger man udtrykket at gå og nytte. En, der går og snalder, får næsten intet til at ske. Hvem, der går og torrer med det, går så hyggeligt ved arbejdet, men får ikke så meget ud af det.

Man siger om et rundsnudet eller butsnudet dyr, at det er dåbbet; men en køn, fed kylling, høne eller kalv kan være dobbet. Noget, der er indadhvælvvet, er køgl.

Af ord, der udtrykker bevægelse, er at angel: at vippe på en stol; at stroge siges om den kvinde, der har travlt med at gå i by; at strångel er endnu værre; at håmpel er at komme tungt gående. At fiel er at gemme; at hytte er at kaste eller smide. Om røg eller om ukrudt siges, at det wolmer. At gøre sand er at gøre rent. Et vindue, der slår, står og klamejer.

Skældsord kunne samles i flere buketter: Til kvinder er henlagt en stor samling: En tråk er ikke velbegavet; en slåjj er en stor tøs; en fiol er en for livlig pige, der ikke er dum, men skør efter mandfolk; en flanter en stor tøs, der farer af sted, og som der ingen styring er ved; en klummer er meget ubegavet; en badu's er en stor, svær kvinde, Så er der skældsord som *staruds*, *skruds*, *stroge*, *hjántel* og *håmpel*. En *malods* skælder man ud: "Kan sådan en malods itj ta' no' bindværk (strikketøj) i hånden! Nej, sæt' sæ nied i ål skidt og mog og ingenting udrett'!"

Nogle ord, der særlig tillægges mænd: Snallebows er en sinker; en skræwbows er en praler; en moldbows er betegnelse for en bitte mand; en stonnis kan være en uærlig mand; en dumdas er en, der ser så lige til ud. En skravl er et klodset menneske. En bown mand kan være pæn at se på; det kan også være en mand, der ved, hvor meget han selv er værd, han er trofast; får man ham som ven, beholder man ham; der er en egen ro over ham: Kommer a itj i daw, så kommer a i mån.

Fra børnenes legeplads, hvor der er både piger og "drenger", kan nævnes: Tagfat kaldes sidsttag. So i hul kaldes gjensøt. Fri og ufri hedder paroll og uparoll. Når det skal afgøres, hvem der i en leg skal være fanger, kan der bruges en meget karakteristisk Han herred-ramse:

Wor kok stod i wor nardar
og så sæ sønden ud.
Det kan hænd' sæ,
det kan vend' sæ,
det kan blyw dæ te å ta!

Det er ikke alene med hensyn til kendeordet, der er forskel på dialekterne i Thy og Han herred; i Thy siges æ mand, i Han herred hedder det manden. På Hannæs bruges begge former i visse forbindelser; Johan Skjoldborg har eksempler derpå i sin digtning. Også på mange andre måder er der forskel på dialekten i de to landsdele. I selve ordet "forskæl" er der forskellig udtale: i Han herred siges det med å-lyd, i Thy bruges lang o-lyd: fooskj el, ligesom Thyboerne også siger skoostien, hvor man i Han herred siger skåstien til skorsten.

Her skal nu fremdrages en del jyske ord og vendinger, der særlig hører til i Thy, men som også for en dels vedkommende vil blive genkendt i Han herred: Han er en spræg (vigtig) fyr med hvid bryst til midt på maven! Krån

(meget rank og ret). En løjn kål (et lunt og underfundigt menneske). Stuesinne: stolt. En grænkok (en kvinde, der vasker op ved et stort gilde), i Han herred kaldes hun skyllok). Mi nueledes klejjer (mit pæne tøj). At være trekant (at være udenfor og være lidt til nar i et selskab). Når én begynder at fortælle, kan det indledes med: "Enn så den gång" eller: "Jamen, hvad så den gång". Bøjil (gilde); blyw kåst hen (blive begravet); egler (is tapper); en trollepus, i Sydthy tållepus (en sindig, lidt søv fyr); li'en (bred og smidig); leggen (slatten); stind (stiv); mad, der er mjatte, er smagløs. En slåári er en ung mand mellem 15 og 18 år. En ronsel kan være en træklods, men også et stort klodset mandfolk. En knoffel eller poffel er én, der altid er gnaven, kan også være en klodset mand. En hjåári er en opstadset, men sjusket kvinde. En trååen er én, der står og glør dumt uden at tage sig noget til. En parris er en sær, indesluttet mand, og en porris er en lille ubetydelig en. Å sætt' o er at vædde på; stent o (stole på); å slå drant er at drive den af, bøøl eller roel (græde), snøgger (snuser), og det er der "mon om", er forgæves.

En, der er smosinne, er ufornuftig, nærmest hysterisk. En tralli er den kvinde, der er dum, letsindig og pjattet. En buttel er en lille skål, en truntel er en noget større skål, en e'kååg er et aflangt lille brød, en skrunni er en stor tyk mellemmad eller et rundt brød, og ly'ch mælk er lunken mælk.

Telle er frost, der ikke er kommet af jorden, æ veeg er væde i jorden. Trødden kvæg er stædigt, i Sydthy trasi, og i Han herred krådden. At gå og bræed er at gå og rode i det uden at komme nogen vegne. At gå og fessel er at gå og liste rundt, i Han herred også at sladre. Fæssel er læderbånd under foden ved fædleshueser: fodløse strømper.

En beslåen kål er en snu, durkdreven fyr; én, der er små'r, er et venligt og skønt menneske, en sle'g er sledsk, en fræworn er genert, en virm er én, som farer omkring og altid har travlt. At være *abi'*elsk er at være flittig og stræbsom; at være krantes siges om én, der har været syg og er ved at komme sig, i Sydthy: er ved å kiier sæ; der siges også: Han bejser. (I Han herred siges om et kreatur, bremserne er efter: "den bejser"; men der vil en Thybo sige: "den beeser"). En støwtfærre er dånefærdig af træthed; én, der i Sydthy dør af hjerteslag, hå støwt. En godt skjæwt er en godt begavet til arbejde; hvem, der er gjæ'er o'e, er ivrig for noget; at være gyysmjælke er ironisk udtryk for at være gavmild at være ruttet er at være ødsel; den, der er læhørre, er god til at høre; hvem, der skolmer, skotter efter noget; står han og bråner, stirrer han; og at stå og gowl om noget er at udbrede sig vidtløftigt om noget; at komme pillern er ironisk betegnelse for småtrav; om én, der spiser uforholdsmæssigt meget, siges, han i'der, så han krøkker (kryber sammen ved det).

Øvvekåstvejle er snestorm i meget høj grad, det kan også være en hvell knog eller en bak knog, en æ'el er en byge, i Han herred: kuul.

At være hjamsk er at have kvalme; at være flaav er at være sulten; en hvellsig er svimmel, en nueden er kræsen, en verren kåel er en dygtig og selvstændig tjenestekarl; en beskejjens jen er god til at svare for sig; en plæbber er et pjattet og snakkesaligt menneske. En tåri er en dumrian, en tokki er en halvidiot, en ståri kan være en gammel mand, der knapt har sin førlighed, en hwerregal er arrig.

Pjallern er ivrig kvindesnak; hvad, der er blønderet, er opblødt. En hægen er lækkersulten, og en hægbrå er en ædedolk, en øwsløs er en overgiven, en hjansel er en ubegavet ligeglad kvinde.

Å gå og dront er at gå og drive, å stræab er at skynde sig. En, der har høwwe sæ, har pyntet sig en smule. Å skjæwt sæ er at vaske sig, skifte tøj og gøre sig færdig. Å fææer sæ er at klæde eller pynte sig, taaer sæ er at vaske sig, at gå og ponni er at gå og pusle med noget; én, der prajjer om noget, tigger; én, der har røwn sæ, har flottet sig, og hvem, der læ wedd å go'e, siger besked om noget, og den, der opperre sæ i æ sææd, ranker sig i sædet for at gøre sig bemærket; men én, der er i en slem klemhærnk, er i knibe.

Å swiier eller swerre en ting er at vikle noget fast om; å blyw trajn færre kan være en utålmodig henstilling om at skynde sig. Verrles er straks, og wees værk er sikkert nok.

"Sikke en stafæ'r" siges om en latterlig påklædning. En poltring kan være en halvstor gris, men også en lille, kortbenet mand. En julegris skal helst være gi'en (smækfed).

Å aae er kæle for eller stryge over kinden; den, der er ååe wud, er for våd, i antiguer er i forgårs, og i antifywer er i forfjor; én, der er al'at, er kvik og påpasselig.

Balworn er rabalder, å bjæel er at hyle, en bonnis er en tyksak, og en bown mand er kraftig og velbygget. At være brøsselworn er at være gnaven; å bræssel er at rode, en bræsselhue er et uordentligt menneske. Billinger kan være små stykker tørv; det, der er bleddere, er utydeligt. Å blat ud er at blive flad; borer er grøn jord i omdrift med korn; en bøl er en tyr (i Fjends herred er det en kastreret tyr). en børring er en byrde; en bri'chl er en mand med gå-på-natur.

Å dront er at falde i staver; å dråån er at drive eller sidde og glo, og å dejjn er at lægge dejg.

Fænnng er indelukke til kreaturer; flattørre er lyngtørv. Fordrowenhed er efterladenhed; men: "de færre ve ed" er: det hjælper eller gør det færdig; fa rensti er før; fesentier er at undersøge, å fli er at give; å fjæel er at gemme, og å fledder er at sladre.

Hvad, der er grossiworn, er gråagtig eller snusket. Grønninger er sødgrød med fedt og fedtegrever; gredel er skind på mælk. Grajlefolk er naboer (grandelagfolk); en gjæwt er en portion foder.

Å hwerre er at dreje rundt, en hwerrel (lukke ved dør); å höll er at dække; höskle er et uldent lagen. Å hjassel er at sjuske, å hjadder er at pjatte; hjadder: pjat; å hjont er at gå klundet og ujævnt; å hibs betyder at få fat i; hwiter betyder hvornår og hwans hvad; én, der er hwep, er fornærmet.

Å jonny op siges om at trække vand op eller at skænke kaffe. Knåtere kan småkager være, der ikke er sprøde; én, der er kullfrøsen, er kuldkær; veje, der er fyldt med kwadder (halvtøet sne), er kwaddere; mad, der er krans, er for kraftig; knoflere er den jord, der er knoldet og ujævn; tøj, der er klaase, er fugtigt og snavset. Den, der er klahwet, er livlig og hurtig; å kiist en koldbøt: slå en kolbøtte; å kremmp gør maden, når den halvkoger; en kan'nis er en vanskelig omgængelig person; kassesorr (caisse disordre) er en uordenskasse, der ophænges på væggen og har forskelligt indhold.

Å lii er at vente, li'ch er ventet; læbber er mudder; en løvting er en byrde. Han lenned ett, siges om en, der er blevet ved; å lenn er at aftage i styrke, kan siges om vejret og om smerter.

Na! kan betyde lad være! De narrest æ goer betyder: de nærmede sig gården. Nejle er nederlig, ovle er noget oppe.

Å plæbber er at sludre, å præåat at snakke, en præ't er en snak; en pe'rris er en lille tør en; profos er stolt; pro'mmer er oppustet og klinger hult, når man slår på det, f. eks. brød. En pompeltu'ch er en udvækst, knude eller knop.

Råleng er stuehus, råmp er rand i brød; ra'g tow er udskuduld og ragn er levninger. Roflere er ujævn, ralte er pjaltet, swåer er god og omgængelig, sle'eg er indsmigrende og glat, og sta'kker er kort, slo'e: klam. Sloff er en sovekammerat; men sloof er mgbør, skottørr: tørv. Å stekn er gøre kortere, å skranni er at le støjende, å slantt er at spille vand, å slont er at gå ujævnt (især om vogne), det hår begyndt å strett: at småregne eller stænke.

Sell er bagetrug til at slå brød op i, sopper er brød, brækket eller skåret i små stykker, sjejer: en lille saks til at klippe skæg med; skold' mjelk er kogt mælk; i jen such' traw er i en fart; hvad der er smollere, er ikke sammenhængende, snallere er halvnavset og uappetitlig, slitidaws er på sådan en tid; stro'nni er modstand, og stæ't er kirkegårdsport.

Tow er uld. Å ha trånt er at have travlt, toosle er toslået, tawlere: ternet. Wildbor er blodsuppe, Sprø'ller er sprød, og wætte er det samme som vigtig. I Thy kan endnu træffes den gamle form for udsagnsord i forbindelse med anden person: Du est, du skat, og du vedst: "Est du oben hue?" (Er du barhovedet?) "Når æ sejer, du ska, så skat du!" så skal du. "Vedst du ett det?" (Ved du ikke det?)

Nogle tillægsord gives i visse tilfælde følgende form, måske for bedre at få lejlighed til at dvæle ved ordene: en gjæwwe mand (en gæv mand), en rære kuen eller en galle kwenn.

Ordet ikke kan i visse forbindelser have mærke lige former: ek eller ekki, f. eks.: "Det er der ek fåe we" (ikke fare ved). "Nej, æ wel' ek". "De wår eksålænnng", det varer ikke så længe).

Som man ser, er der en række ord, der har en god klang blandt hjemstavnens folk. Det er ord, der tit er faldet let i munden, når man ville give rammende udtryk for mening og tanker.

For god hjælp ved indsamling af ordene til artiklen skylder jeg tak til højskolelærer Orla Myrup-Andersen, Uldum, fru Vigendorf, Lindholm Høje, og lærer Torsten Balle, Thorsted.

J. R..

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1951, side 204-215)